

*Ewelina Lechocka**

NAZWY GATUNKÓW DRZEW I KRZEWÓW ORAZ ICH DERYWATY W PIEŚNIACH LUDOWYCH Z WARMII I MAZUR

NAMES OF SPECIES OF TREES AND SHRUBS AND
THE DERIVATIVES IN FOLK SONGS FROM WARMIA
AND MASURIA

Names of species of trees and shrubs in folk songs from Warmia and Masuria, except for prevailing nationwide form, assumes bypass forms, representing dialectal phonetic phenomenon, which is the main purpose of this analysis. Moreover folk songs mention numerous dialectic terms, such as *choina*, *jegła*, *kadyk* i *osowa*, which confirms variety in naming plants by inhabitants of Warmia and Masuria.

Keywords: names of trees, names of shrubs, folk songs, Warmia, Masuria

Słowa kluczowe: nazwy drzew, nazwy krzewów, pieśni ludowe, Warmia, Mazury

Do tej pory powstało wiele opracowań monograficznych dotyczących dialektów warmińsko-mazurskich oraz liczne artykuły poświęcone słownictwu i gwarze regionu. Na początku XX wieku badania nad dialektem Prus Wschodnich prowadził Kazimierz Nitsch [Nitsch, 1907, s. 397–487], natomiast w latach dwudziestych Wiktor Steffen rozpoczął zbieranie materiałów do słownika warmińskiego [Steffen, 1984]. Następnie w wyniku wydarzeń historycznych, będących konsekwencją II wojny światowej, takich jak odzyskanie przez Polskę między

* Katedra Sławistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Gdański, ul. Wita Stwosza 51, 80-308 Gdańsk; e-mail: ewelinalechocka@wp.pl

innymi Ziemi Północnych w 1945 roku, badania nad językiem regionu Warmii i Mazur znacznie się nasiliły.

Badania na Warmii i Mazurach prowadzili w latach 1950–1953 pracownicy naukowcy i studenci polonistyki warszawskiej pod kierunkiem profesora Witolda Doroszewskiego w ramach wakacyjnych praktyk. Zebrano w ten sposób obszerny materiał gwarowy z 390 wsi leżących w 10 powiatach. Zapisy 52 eksploratorów w postaci odpowiedzi na pytania kwestionariusza, tekstów ciągłych, rysunków z objaśnieniami, pieśni i oracji wypełniły ponad 1000 zeszytów. Dokładna liczba informatorów-autochtonów nie jest znana, ale na pewno przekracza 1200 osób. Były to więc badania przeprowadzone na szeroką skalę, unikatowe i nie do powtórzenia już nawet kilka lat po ich zakończeniu ze względu na szybki rozpad badanej społeczności oraz zanik gwary wyznaczającej jej tożsamość [Sobolewska, 2014, s. 181–182].

Zebrany podczas badań materiał (sporadycznie uzupełniany w kilku kolejnych latach) został opracowany przede wszystkim w szeregu monografii leksykalnych, należących głównie do serii *Słownictwa Warmii i Mazur* [Horodyska, 1958; Siatkowski, 1958; Symoni-Sułkowska, 1958; Bień-Bielska, 1959; Jurkowski, Łapiński, Szymczak, 1959; Kupiszewski, Węgiełek-Januszewska, 1959; Mocarska-Falińska, 1959; Judycka, 1961a; 1963a; Mocarska-Kowalska, 1963; Barska-Antos, 1980] oraz w sukcesywnie wydawanym od 1987 roku *Słowniku gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur* [dalej: SGOWM, 1987–2014]. Rezultaty studiów leksykalnych stały się podstawą licznych artykułów i publikacji naukowych, poświęconych między innymi analizie gwarowych zjawisk fonetycznych i słowotwórczych [Pomianowska, 1951; Łesiów, 1955; Doroszewski, Koneczna, Pomianowska, 1956; Wójtowicz, 1956; Zduńska, 1957; Ściebora, 1971; Chludzińska-Świątecka, 1972; Kowalska, 1997], językowych wpływów niemieckich [Harasimowicz, 1954; Judycka, 1954; Dubisz, 1978; Siatkowski, 1983; Perzowa, 1997; Biolik, 2000; Sobolewska, 2014], poszczególnych działów słownictwa [Falińska, 1952; Judycka, 1953; 1957; 1962a; 1962b; Horodyska, 1963; Szyfer, 1963; Smyl, 1965], w tym również słownictwa roślinnego [Nitsch, Mrozówna, 1931; Judycka, 1961b; Cienkowski, 1963; Dubisz, 1972; 1990]. Wśród nich bardzo ważne miejsce zajmuje opracowanie monograficzne Stanisława Dubisza, poświęcone badaniom warmińsko-mazurskiej leksyki botanicznej [Dubisz, 1977].

Jak się bowiem okazuje, słownictwo roślinne stanowi wyjątkowo inspirujące pole badawcze przede wszystkim ze względu na znaczenie tego elementu rzeczywistości w życiu człowieka. Rośliny od zarania dziejów spełniały ważne funkcje zarówno w życiu codziennym, jak i w sferze sacrum, biorąc znaczący udział w rozwoju kultury materialnej i duchowej wsi polskiej. Używano ich

powszechnie jako pożywienia, surowca do wyrobu różnego rodzaju produktów, w celach leczniczych czy jako dekoracji. Elementy flory wykorzystywane były również we wszelkiego typu obrzędach i uroczystościach, jako obiekty o właściwościach magicznych. Królestwo flory danego obszaru jest zatem nierozdzielnie związane z człowiekiem, jego tradycją, zwyczajami i kulturą, co znajduje odzwierciedlenie zarówno w rzeczywistości empirycznej, jak i w świecie kreowanym przez literaturę, w tym przez literaturę ludową. Jak podaje Ewa Rogowska-Cybulska, uznana badaczka leksyki botanicznej: „Nazwy roślin są wdzięcznym przedmiotem badań językoznawczych, zarówno jako problem interesujący sam w sobie, jak i jako wyrazisty przykład pewnych zjawisk o charakterze ogólniejszym” [2005, s. 7].

Na szczególną uwagę w tym nurcie badań zasługują nazwy gatunków drzew, gdyż rośliny te odgrywają istotną rolę w życiu mieszkańców wsi, zarówno praktyczną, jak i symboliczną.

„Drzewo [w kulturach tradycyjnych – przyp. E.L.] traktowane było nie tylko jako niewyczerpalne źródło życia, moc nieograniczona i nieskończona, ale także jako swoisty partner człowieka, widziany często na jego wzór i podobieństwo. Stawało się często roślinnym odpowiednikiem człowieka, metaforycznym ujęciem jego losów” [Marczewska, 2002, s. 220]. Warmia i Mazury stanowią pod tym względem region wyjątkowy ze względu na bogactwo drzewostanu: województwo warmińsko-mazurskie jest bowiem jednym z ostatnich w Europie miejsc o nieskażonej przyrodzie, którą tworzą przede wszystkim rozległe bory i lasy.

Niniejszy artykuł uzupełnia zbadane do tej pory słownictwo roślinne, poszerzając je o materiał językowy zaczerpnięty z dostępnych antologii pieśni ludowych, które są, jak się okazuje, bogatym źródłem leksyki botanicznej. Materiał gwarowy, będący podstawą artykułu, wyekscerpowany został z dziesięciu antologii pieśni ludowych z terenu Warmii i Mazur. Są wśród nich zarówno zbiory dziewiętnastowieczne: *Pieśni ludu znad górnej Drwęcy* Gustawa Gizewiusza [2000], *Stoi lipa, lipuleczka* Józefa Gąsiorowskiego [1976], *O Mazurach* Wojciecha Kętrzyńskiego [1988] oraz *Mazury Pruskie* Oskara Kolberga [1966], jak i pieśni zebrane na początku XX wieku przez Augusta Steffena w książce *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmii* [1931] oraz antologie powstałe już po II wojnie światowej, autorstwa Władysława Gębika [1952], Mariana Sobieskiego [1955], Marii Okęckiej-Bromkowej [1966], Tadeusza Orackiego [1957] oraz pięciotomowe dzieło Barbary Krzyżaniak i Aleksandra Pawlaka [2002].

W badanych zbiorach warmińsko-mazurskich pieśni ludowych pojawia się dwadzieścia sześć nazw gatunków drzew i krzewów, a mianowicie: *brzoza, buk,*

cedr, cis, cyprys, dąb, głóg, grusza, jabłoń, jałowiec, jarzębina, jawor, jemiola, jesion, jodła, kalina, klon, leszczyna, lipa, olcha, osika, sosna, świerk, topola, wierzba i wiśnia. Badaną leksykę roślinną, oprócz rzeczowników podstawowych, tworzą derywaty słowotwórcze, które wraz z wyrazem podstawowym, od którego zostały utworzone, przynależą do jednego pola semantycznego. Są to nazwy deminutywne i kolektywne oraz derywowane od rzeczowników leksemu przymiotnikowe określające przynależność gatunkową części rośliny oraz tworzywo, z jakiego dany przedmiot został wykonany. Niemal każda nazwa, oprócz wykazującej zazwyczaj przewagę formy ogólnopolskiej, przyjmuje również formy oboczne, reprezentujące gwarowe zjawiska fonetyczne, które stanowią główny przedmiot analizy.

Materiał językowy uporządkowany został według liczby występujących motywów, ponieważ jednym ze sposobów oceny stopnia znajomości i tym samym kulturowej istotności badanego wycinka pozajęzykowej rzeczywistości może być liczba opisujących go wyrazów. Jak twierdzi Jolanta Maćkiewicz: „bogactwo słownictwa (i frazeologii) traktuje się bowiem zwykle jako przejaw zainteresowania daną sferą rzeczywistości” [1991, s. 183].

Najliczniejszą reprezentację wśród nazw gatunków drzew i krzewów ma w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych wyraz **DAŁB** *Quercus* (177)¹. Wśród wszystkich użyć leksemu dominuje podstawowa ogólnopolska nazwa gatunku drzewa *dąb* oraz jej warianty fonetyczne: *dumb* oraz fleksyjne formy: *dembu, dembie, dembem, demby, dębże, dymbu, dymbie, dymbym, dymbzie, dymbje, dymbym, dymby* a także *dambu, dambam, dambem, damby*. W tekstach folklorystycznych pojawia się również formacja deminutywna *dąbek*, która w żadnej pieśni nie jest realizowana według ogólnopolskiej normy zapisu, lecz w postaciach: *dębek, dembek, dymbek, dumbek, dómbek*. Dwukrotnie w pieśniach ludowych użyto nazwy *dąbeczek*, zaliczanej do kategorii nazw deminutywnych, zapisanej w formie *dymbeczek*. Ponadto pieśni ludowe notują kolektywną formację *dębina*, oznaczającą ‘zbiór dębów, las dębowy, dąbrowę’, która w pieśniach ludowych wystąpiła w formie ogólnopolskiej *dębina* oraz w odmianach gwarowych jako *dembzina, dembjina, dymbzina*. Oprócz tego dwukrotnie pojawia się nazwa deminutywna *dębinezka*, zapisana fonetycznie jako *dębinezka*. Do leksemów kolektywnych oznaczających zbiór dębów, zalicza się również wykorzystane w pieśniach nazwy: *dąbrowa* i derywowana od niej *dąbroweczka*. Pierwsza z nich najliczniej występuje w postaci ogólnopol-

¹ Liczby podawane w nawiasach po nazwach gatunków roślin oznaczają frekwencję występowania danej grupy leksemów w pieśniach ludowych.

skiej *dąbrowa* oraz w wariantach fonetycznych: *dombrowa*, *dumbrowa*, *dómbrowa* a nadto w formie deminutywnej *dumbrowecka*. Do omawianego pola semantycznego należy również derywat przymiotnikowy *dębowy*, określający przynależność gatunkową części rośliny lub tworzywo, z jakiego dany przedmiot został wykonany. Oprócz postaci ogólnopolskiej, wyraz ten zapisany został w formach gwarowych: *dembowy*, *démbowy*, *dambowy*, *dymbowy*.

Drugim motywem pod względem frekwencji występowania jest **LIPA** *Tilia* (154). Motyw ten oprócz podstawowego leksemu *lipa*, reprezentowany jest licznie przez formę deminutywną *lipka*, notowaną zarówno w postaci ogólnopolskiej, jak i w wariantach fonetycznych: *lypka* oraz *lipkia*. Natomiast derywat deminutywny II stopnia *lipcza* zapisany został wyłącznie jako *lipceka*. Innym rodzajem derywatu o charakterze deminutywnym jest wyraz *lipieńka*, utworzony od wyrazu podstawowego *lipa* za pomocą przyrostka *-eńka*, wprowadzającego dodatkową wartość emocjonalną. Leksem ten zapisany został w pieśniach jako *lipieńka* i *lipenka*. Szerokie grono określeń deminutywnych poszerza wyraz *lipuleczka*, będący derywatem II stopnia utworzonym od formy zdrobniałej *lipulka*. Określenie to notowane jest w pieśniach ludowych jako *lipuleczka*, *lipulecka* i *lipuleczkia*. Gwarowe nazwy deminutywne *lipsinecka* i *lipsieniecka* należą do derywatów II stopnia od rzeczownika podstawowego *lipina*, który według definicji słownikowej oznacza ‘drzewa lipowe’ bądź ‘drewno z lipy’ [Doroszewski, 1963, IV, s. 154], natomiast w kontekście utworu *Stoji lipa*, *lipsieniecka*, a *pod lipó dziwycecka* [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, III, s. 19] oraz *Stoji lipka*, *lipsinecka* a *pod lipko dziewcycecka* [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, III, s. 19] ma znaczenie jednostkowe². Wśród derywatów rzeczownikowych od leksemu podstawowego *lipa*, pojawia się w pieśniach ludowych wyraz *lipowianka*, którego przyrostek *-anka*, tworzący przede wszystkim nazwy mieszkańek, wskazuje na znaczenie ‘mieszkanka Lipowa’, tak jak to zostało przedstawione także w pieśni ludowej: *Na lipowskim polu stoi dunaj wody, wszystkie lipowianki umywają nogi* [Kolberg, 1966, s. 408]. We fragmencie tym pojawia się również określenie *lipowski*, który odnosi się do popularnej na Warmii i Mazurach nazwy miejscowości Lipowo (których jest 6 w województwie), najprawdopodobniej jednak mowa tu o małej wiosce w pobliżu Kętrzyna, gdyż z tego właśnie regionu pochodzi cytowany utwór. Do pola semantycznego *lipa*

² Sufiks *-ina* często występuje w nazwach roślin i drzew, rozszerzając temat rzeczownika podstawowego. Zwykle wnosi on, tak jak w języku literackim, znaczenie kolektywne oraz znaczenie ‘drewno danego drzewa’, ale oprócz tego może mieć również znaczenie jednostkowe [Dubisz, 1977, s. 36].

należy również przymiotnik *lipowy*, który wykorzystany został w formie ogólnopolskiej i odnosi się do części rośliny, określając jej przynależność gatunkową bądź nazywa tworzywo, z jakiego został wykonany dany przedmiot.

Kolejnym często występującym motywem jest w pieśniach ludowych nazwa krzewu lub drzewa **KALINA** *Viburnum* (137). Najczęściej wyraz ten występuje w podstawowej formie ogólnopolskiej *kalina*, ale pojawiają się również jego derywaty, wśród których dominuje zdrobniały leksem *kalinka* oraz jego odmiana gwarowa *kälinkä*. Oprócz tego notowane są derywowane przymiotniki *kalinowy* i *kalinkowy*. Pierwszy z nich oprócz formy ogólnopolskiej zapisany został jako *kälinowy* oraz *galilowy*. Ponadto pieśni ludowe notują określenie *kalinkowy*, będące derywatem przymiotnikowym od zdrobniałej formy *kalinka*, nazywające rodzaj lasu: *W kalinkowym lasku nockie nocowała* [Kętrzyński, 1988, s. 55]. Dodatkowo w jednej z mazurskich pieśni pojawia się wyraz *kialinoski*, który również określa rodzaj kompleksu leśnego: *W kialinoskiym lesie kukaweczka kuka* [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, III, s. 86].

LESZCZYNA *Corylus* (115), oprócz najliczniej występującej formy ogólnopolskiej, reprezentowana jest również przez jej odmiany gwarowe, takie jak *lescyna*, *lescynä*, *lescina*, *leszczina* i *oleszczyna*³. Ponadto w pieśniach ludowych wykorzystane zostały gwarowe formy deminutywne I i II stopnia: *leszczyńka* i *leszczyńeczka*. Pierwsza z nich notowana jest w postaci *leszczyńka* oraz w wariantach fonetycznych: *lescynka* i *eszczynka*. Częściej występujący i bardziej urozmaicony pod względem form jest derywat II stopnia o charakterze deminutywnym: *leszczyńeczka*. Nazwa ta, oprócz wskazanej postaci, zanotowana została jako *leszczyńeczka*, *lescyniecka*, *lescinecka* i *lescineckä*. Oprócz tego notowane są dwa derywaty przymiotnikowe, pierwszy z nich to *leszczyńowy*, który występuje w pieśniach wyłącznie w formie ogólnopolskiej oraz wyraz *lescowy* utworzony najprawdopodobniej od gwarowej formy *lescyna* za pomocą sufiksu *-owy* z redukcją członu *-yn-* w wyrazie podstawowym. Przymiotnik ten może być również przykładem zastosowania elipsy wewnątrzwyrazowej w celu dostosowania tekstu utworu do jego melodii i rymu lub też odznaczać się odmienną budową słowotwórczą niż ogólnopolska forma, przybierając postać *leszczowy*, funkcjonującą w gwarze równolegle z określeniem *leszczyńowy*⁴.

³ Leksem *oleszczyna* prawdopodobnie stanowi przykład kontaminacji wyrazowej, powszechnie wykorzystywanej w tekstach ludowych [Bartmiński, 1973, s. 41–42], polegającej na skrzyżowaniu nazwy *leszczyna* ze zbliżoną brzmieniowo nazwą *olszyna*.

⁴ Wyraz *leszczowy* jako wariantywną formę przymiotnika *leszczyńowy* podaje SGOWM 2002, s. 32.

Wśród nazw należących do pola semantycznego **JAWOR** *Acer pseudo-platanus* (89), oprócz podstawowej formy ogólnopolskiej *jawor*, pojawiają się gwarowe warianty fonetyczne: *jewor*, *jewór*, *jäwor* i *niewor*. Ponadto teksty folklorystyczne notują użycie zdrobniałej formy ogólnopolskiej oraz z mieszaniami grupy nagłosowej *ja-* i *je-*: *jeworeczek*. To samo zjawisko zachodzi w wymowie derywatu przymiotnikowego *jaworowy*, który oprócz formy ogólnopolskiej, zapisany został w postaci *jeworowy*.

Motywym występującym licznie, lecz w nieznacznym stopniu zróżnicowanym leksykalnie jest **KLON** *Acer* (79), który oprócz znacznie częstszej nazwy ogólnopolskiej *klon*, reprezentowany jest przez formę oboczną *klón*, określenie o charakterze deminutywnym *klonik* oraz przymiotniki *klonowy* i *klónowy*.

Charakterystyczne fonetyczne zjawiska gwarowe prezentują natomiast nazwy odnoszące się do gatunku **OLCHY** *Alnus* (67), który określane jest w pieśniach najczęściej jako ogólnopolska *olszyna* i inne warianty nazwy: *olsyna*, *olsina*, *olszyna*, *łolszyna* i *olsyna*. Ponadto na oznaczenie wskazanego gatunku botanicznego wykorzystany został synonim *olsza*, pojawiający się w odmianach fonetycznych: *olsza*, *olsa*. Do badanego pola semantycznego należą również określenia deminutywne, zapisane jako: *olszynka*, *olsynka*, *olszynka* oraz derywat przymiotnikowy *olszynowy*, notowany w formach: *olszynowy*, *łolszynowy* i *olszynowy*. Dodatkowo teksty folklorystyczne notują przymiotnik *olszowy* utworzony od podstawowego wyrazu *olsza* i odnotowany wyłącznie w formie ogólnopolskiej.

Podstawowa nazwa gatunku drzewa **GRUSZA** *Pyrus* (57) realizowana jest w tekstach folklorystycznych wyłącznie w formie gwarowej jako *kruża*, w której wystąpiło zjawisko ubezdźwięcznienia nagłosowego *g-* o charakterze martwym⁵, pojawiające się we wszystkich pozostałych derywatach należących do omawianego pola semantycznego. Należą tu nazwy deminutywne I i II stopnia: *kruska*, *kruska*, *kruszkia*, *kruszczyka*, *krusycka*, *krusyckia*, *kruszczycka*,

⁵ We wskazanych nazwach nastąpiła utrata dźwięczności przez nagłosowe *k-*, mimo iż sąsiedztwo wyrazów w tekstach nie spełnia warunków dla zajścia tego zjawiska (np. *przy kruży*, *jak duży* [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, V, s. 141]), jednakże jak konstatuje Maria Biolik: „w niektórych warmińskich wyrazach gwarowych proces upodobnień postępowych jest martwy, wtedy bezdźwięczna wymowa jest na stałe przypisana do wyrazu i wszystkich jego form morfologicznych” [2014, s. 115]. Formy z *k-*, jak twierdzi S. Dubisz, zyskały dodatkowe wsparcie w postaci formy pruskiej **krausi*. Ponadto w leksemie *kruża* występuje nieuzasadnione udźwięcznienie głoski *š* w śródgłosie między samogłoskami, ale zarazem – jak zauważyła M. Biolik – wymowa spółgłosek dźwięcznych i bezdźwięcznych ma często charakter indywidualny [Biolik, 2014, s. 115].

leglia) są genetycznie mazowieckie i chełmińskie [Dubisz, 1977, s. 14–17]⁶. Jan Rozwadowski, wykreślając zasięg polskiej formy dialektalnej *jegla* (i jej obocznych), dopatrywał się w niej wpływu litewskiej formy *ėgle, āgle* [1912, s. 19–20]. Koncepcję tę przyjęli również Kazimierz Nitsch i Ewa Mrozówna [1931, s. 191–222], natomiast Halina Popowska-Taborska dopatrywała się w analizowanym wyrazie śladów kontaktów późniejszych, przede wszystkim prusko-północnopolskich [1991, s. 61–67]. Wymienione formacje zostały utworzone od podstawowego rzeczownika *jegla* za pomocą sufiksów *-ija* oraz *-inka*. Przymiotnik *jeglijowy* powstał natomiast od derywowanego wyrazu *jeglija* z dodaniem przyrostka *-owy*. Jak podaje S. Dubisz, nazwy te, używane w gwaraach ostródzko-warمیńsko-mazurskich na oznaczenie jodły, mają również na tym terenie znaczenie ‘świerk’. Tłumaczenie tego stanu rzeczy dostarczają dane z zakresu botaniki, według których na terenie Warmii i Mazur jodła pierwotnie nie występowała, lecz została tam wprowadzona sztucznie. W momencie pojawienia się jodły, zbliżonej nieco wyglądem do świerka, przez analogię zaczęto na jej określenie używać nazw odnoszących się do świerka, występującego wcześniej na tym obszarze. Krystyna Szcześniak zauważyła natomiast, że lit. *egle*, pruskie *addle* oznaczało każde drzewo/krzew iglaste/iglasty [2014, s. 89–99]. W pieśniach ludowych brakuje niestety jednoznacznego wskazania na desygnat, do którego odnosi się określenie *jegla*, zatem kwestia przedstawionych nazw pozostanie nierozstrzygnięta, mogą one należeć zarówno do jodły, świerka, sosny, jak i do każdego drzewa lub krzewu iglastego.

Podobny problem pojawia się przy określeniu *choina* (9), którym Warmiacy i Mazurzy określali zarówno sosnę (*Pinus*), jak i świerk (*Picea*). Oprócz podstawowej nazwy *choina* i formy obocznej *chojina* pieśni ludowe notują warianty deminutywne *chojinka* i *choineczka*. Natomiast określenie *chójka* to formacja oboczna wyrazu *chojka*. Jak podaje S. Dubisz, nazwy z *choi-* wywodzą się z prasłowiańskiego **chvoja, chvojina*, w których grupa *chv-* uległa uproszczeniu w *ch-* [1977, s. 17–22].

Gatunek *Juniperus* (13) w pieśniach ludowych określany jest w przeważającej mierze przez nazwę ogólnopolską *jałowiec* i jej warianty fonetyczne: *jaelówiec, jelowzniec*. Natomiast nazwa *kadyk*, kontynuująca pruską nazwę *kadegis*, wykorzystana została trzykrotnie, wyłącznie w zasymilowanej formie podstawowej *kadyk*. Teorię o staropruskim pochodzeniu nazwy przyjmuje S. Dubisz [1977,

⁶ Jak podaje M. Biolik formy te, używane w dialekcie warمیńskim, są przykładem asymilacji na odległość [2014, s. 125].

s. 23–25], podtrzymują ją również Jan Tyborczyk [1964, s. 262–269] oraz Witold Cienkowski, który nie wyklucza jednak, że polski *kadyk* może być również reliktem substratu staroliteńskiego. Autor jednocześnie rozważa, czy jest to zapożyczenie bezpośrednie, czy też zapośredniczone przez gwarową formę niemiecką *Kaddig* [Cienkowski, 1963, s. 221–226]. Natomiast K. Szcześniak, porównując dane słownikowe, literackie i onomastyczne, stawia tezę, iż leksem ten (lub jedynie sam jego rdzeń) jest bardzo wczesną pożyczką, dokonaną prawdopodobnie już w epoce bałtosłowiańskiej, z języków ugrofińskich [2014, s. 89–99].

Natomiast nazwę gatunku **OSIKA** *Populus tremula* (4) (lub topola – na co jednak brakuje w pieśniach wskazania) reprezentują określenia *osowa* i *osowy*, pochodzące od wyrazu podstawowego *osa*, będącego pierwotną prasłowiańską nazwą osiki o postaci **wospa* > **opsa* > **osa*. Zachowanie omawianej nazwy w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich jest najprawdopodobniej wynikiem działania dwóch czynników. Jak wskazuje S. Dubisz, mogły być to: staropruska nazwa *apse* o znaczeniu ‘osika’, a także język niemiecki, w którym występują dwa wyrazy o podobnych postaciach fonetycznych: *Wespe* ‘osa, owad’ oraz *Espe* ‘osika’, które zostały utożsamione ze względu na podobieństwo brzmień, dając jedną nazwę o dwóch znaczeniach – *osa* jako ‘osika’ i ‘osa’ [1977, s. 39–40].

Region Warmii i Mazur dzieli się na trzy główne obszary językowe: warmiński, mazurski i ostródzki, które wykazują liczne cechy wspólne. Wyżej wskazane nazwy roślin prezentują gwarowe zjawiska właściwe dla gwar wszystkich trzech regionów, wśród nich:

- asynchroniczną wymowę spółgłosek wargowych miękkich (*dembzina*, *jelowzicz*, *jarzembzina*, *jarzymbzina*, *jerzembzina*, *jerzambzina*, *jerzymbzina*, *wierzba*, *wziśniowy*, *wziśnowy*) z możliwością całkowitego zaniku elementu wargowego (*bukozina*, *jęrzba*, *zierzba*, *ziśnia*, *ziśniowy*);

- nosowość konsonantyczną samogłoski przedniej *ę* przed spółgłoskami zwartymi (*dembu*, *dymbu*, *dembek*, *dymbek*, *dymbeczek*, *jarzembzina*, *jarzymbzina*, *jerzembzina*, *jerzambzina*, *jerzambzina*, *jerzymbzina*, *jerzymbzina*);

- zmianę nagłosowego *ja-* w *je-* (*jeblóń*, *jeblóneczka*, *jebluneczka*, *jeblóneczka*, *jeblónecka*, *jeblónecka*, *jeblóneckia*, *jelowzicz*, *jewor*, *jewór*, *jeworeczek*, *jeworowy*);

- artykulację ogólnopolskiej samogłoski *y* jak *i* (*lescina*, *lescinecka*, *lescineckä*, *olsina*);

- wyrównanie analogiczne (*dębek*, *dembek*, *dymbek*);

- upraszczanie grup spółgłoskowych, np. *-wsk-* do *-sk-* (*kialinoski*)⁷;
- realizację samogłoski pochylonej *é*, kontynuującej dawną samogłoskę długą *e*, jako dźwięku pośredniego między *e* i *i* lub *y* (*jęrzba*).

Mieszkańcy sąsiadujących ze sobą regionów mówili gwarami różniącymi się od siebie przede wszystkim pod względem fonetycznym. Wśród nazw drzew i krzewów pojawiają zjawiska o ograniczonym zasięgu, których występowanie jest na danych obszarach nasilone:

- mazurzenie właściwe wyłącznie Mazurom, które wyraźnie przeciwstawia ten obszar niemazurzącym Warmii i Ostródzkiemu (*dymbeczek, jabłónecka, jeblónecka, jeblóneckia, jabwunecka, kruska, krusycka, krusyckia, kruscycyka, lescyna, lescynä, lescina, lescynka, lesczyneczka, lescynecka, lescinecka, lescineckä, lescowy, lipecka, lipulecka, "olsyna, "olsa, olsyna, olsynka, "olsynka*);

- zaznaczenie *o* ścieśnionego (w różnych pozycjach) zbliżonego artykulacyjnie do samogłoski *u* (*ó*) typowe dla północnych Mazur – Pisz, Giżycko, północ Nidzickiego (*dómbek, dómbrowa, chójka, jabłónka, jabłónecka, jeblónecka, jeblóneckia, jebluneczka, jeblóneckia, jeblónecka, jeblóneckia, jabwunecka, jaelówiec, jewór, jesińowy, klón, klónowy*);

- labializacja występująca na Warmii, w środkowej części Mazur i rzadko w Ostródzkiem (*łolszyna, "olszyna, "olsyna, "olsza, "olsa, "olszynka, "olsynka, łolszynowy, "olszynowy*);

- zmiękczenie spółgłoski *k* przed samogłoską *a* charakterystyczne dla części wschodniej regionu od granic powiatów mrągowskiego i piskiego (*jeblóneckia, jeblóneckia, kialinoski, kruszka, krusyckia, kruscycyckia, lipkia, lipuleczka*);

- asynchroniczna wymowa samogłoski nosowej *o* (przed spółgłoskami zwartymi), realizowana jako *-um-* oraz *-óm-* występująca głównie w gwarze warmińskiej (*dumbek, dómbek, dumbrowa, dómbrowa, dumbrowecka*);

- szeroka wymowa nosówki przedniej *ę* typowa dla południowo-zachodniej Warmii (*damby, dambu, dambam, dambem, damby, dambowy*);

- przesunięta ku przodowi i zwężona artykulacja *a* jasnego wymawianego jako *ae* (*jaelówiec, jăwor, kălinkă, kălinowy, lescynă, lescineckă*);

- przechodzenie *ń* w *n* niezależnie od sąsiedztwa fonetycznego występujące w powiatach ostródzkim, reszelskim i rzadziej w okolicach Olsztyna i Szczytna (*lipenka, wziśnowy*);

⁷ Unikanie grup spółgłoskowych poprzez ich redukcję lub rozbitcie wstawkami wokalicznymi to jedna z głównych tendencji występujących w tekstach melicznych, do których należą pieśni ludowe [Bartmiński, 1973, s. 260].

– palatalizowanie spółgłoski dźwiękowej *č* typowe w Ostródzkiem i na Warmii, sporadycznie na Mazurach (*kruszcziczka, leszczina*)⁸;

– ścieśnienie staropolskiej głoski *ě* wymawianej jako *y* lub *i*, najkonsekwentniej utrzymujące się w powiecie nidzickim, w północnej części powiatu szczycieńskiego oraz w powiatach mrągowskim, giżyckim i reszelskim (*wy-rzba, wjirzba*);

– dyftongiczna wymowa samogłoski *i* występująca najczęściej na Warmii (*chojina, chojinka*);

– mieszanie szeregów spółgłosek przedniojęzykowo-dźwiękowych i środkowojęzykowych (czemu sprzyjała fonetyka niemiecka), na przykład zamiast *č* wymawiano *ć*, co było częstym zjawiskiem na Warmii (*wierzbulęcka*);

– depalatalizacja spirantu powstałego w wyniku dekompozycji spółgłoski wargowej miękkiej, typowa dla powiatów reszelskiego i ostródzkiego (przy granicy powiatu olsztyńskiego), rzadsza w północnej części powiatu mrągowskiego i giżyckiego (*żysznowy*);

– zachowanie wibracji w zakresie kontynuantów staropolskiego *ř* (tzw. *r* frykatywnego) występujące w pasie od północnego Kociewia przez okolice Ostródy i Lubawy po Warmię, Mazury i północno-wschodnie Mazowsze (*brzoza*);

– zredukowanie grupy spółgłoskowej powstałej w wyniku rozłożenia artykulacji spółgłoski wargowej miękkiej, charakteryzujące gwary okolic Ostródy, Nidzicy, Przasnysza, Ostrołęki, Kolna, Pułtuska, Mińska, Węgrowa, Olecka, Grajewa i Suwałk, a więc pas północno-wschodni, obejmujący Ostródzkie, Mazury, część zachodnią Suwalszczyzny i Mazowsze (*iśnia*);

– wymiana *ł* na *l* zdarzająca się na Warmii (*jebłuneczka*);

– typowa dla Warmii i Mazur wymowa samogłoski ścieśnionej *a* jako dźwięku pośredniego między *a* i *e* (*jaelówiec*).

Ponadto teksty ludowe rejestrują nazwy zawierające zmiany fonetyczne o charakterze nietypowym dla badanego regionu – wykraczające poza dane

⁸ Genezę mieszania szeregów *ś, ź, ć, ǰ* i *š, ž, č, ř* (> *š, ž, č, ř*) Tadeusz Milewski wyjaśnił wpływem języka staropruskiego, który posiadał system spirantów oparty na opozycji fonemów *s : ś* – przyjmując język napływowy identyfikowali Prusacy polskie *ś* i *š* ze swoim *š*, a później analogicznie zastępowali polskie *ź* i *ž* przez *ž*, polskie *ć* i *č* przez *č* i wreszcie *ǰ* i *ř* przez *ř*. Następnie ten staropruski substrat językowy oddziaływał na napływowe dialekty polskie w ten sposób, że te również redukowały swoje trzy szeregi spirantów i afrykatów do dwóch. Proces ten objął teren tylko dawnej Pomezanii i Warmii, a dziś zjawisko to występuje koło Tczewa oraz w gwarze malborskiej, lubawskiej, ostródzkiej i wschodniowarmińskiej [referuję za: Dubisz, 1977, s. 32].

zawarte w opracowaniach gwaroznawczych, dotyczących regionu Warmii i Mazur⁹:

– zmiękczenie spółgłoski *n* w wyrazach: *lipsieniecka* (pieśń mazurska [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, III, s. 19]), *sosnia* (pieśń mazurska [Kolberg, 1966, s. 502]) i *zisiejka* (pieśń warmińska [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, II, s. 226]);

– upodobnienie zbliżonej artykulacyjnie nagłosowej grupy *je-* do *nie-* w wyrazie *niewor* (pieśń mazurska [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, III, s. 183]);

– upodobnienie zbliżonej artykulacyjnie grupy głosek *-bło-* w wyrazie *jabłonka* do grup *-buo-* i *-bwo-* w wyrazach *jabuonka* (pieśń mazurska [Gąsiorowski, 1976, s. 93]) i *jabwonecka* (pieśń mazurska [Gąsiorowski, 1976, s. 34]);

– redukcja nagłosowego *l* w wyrazie *eszczynka* (pieśń mazurska [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, II, s. 90]);

– stwardnienie grupy *li* w wyrazie *lypka*, typowe dla sąsiedniego dialektu mazowieckiego (pieśń mazurska [Kolberg, 1966, s. 521]);

– udźwięcznienie głoski *k* oraz nietypowa wymiana spółgłoski *n* na *l* w wyrazie *galilowy* (pieśń mazurska [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, II, s. 85]);

– przejście *o* w *e* w wyrazie *tepolinka* (pieśń mazurska [Krzyżaniak, Pawlak, 2002, III, s. 147]);

– zjawisko kaszubienia zastosowane w wyrazie *wisnia* (pieśń z ostródzkiego [Gizewiusz, 2000, s. 190]);

– wymiana samogłoski *i* na *e* w wyrazach *cesowy* (pieśni mazurskie i z ostródzkiego [Kolberg, 1966, s. 288, 550; Gizewiusz, 2000, s. 220, 221, 239, 248]), *césowy* (pieśń mazurska [Kolberg, 1966, s. 551]);

– uproszczenie artykulacji poprzez redukcję członu *-yn-* w wyrazie *lescowy* (pieśni mazurskie [Kolberg, 1966, s. 373; Krzyżaniak, Pawlak, 2002, IV, s. 64]).

Występowanie podanych zjawisk fonetycznych wynika najprawdopodobniej z melicznego charakteru pieśni ludowych i – co za tym idzie – dążności do zespolenia wymowy z melodią. W tym celu najczęściej stosowane są wydłużenie i rozszerzenie artykulacji (np. w wyrazie *jabuonka*), dające w konsekwencji efekt śpiewu otwartego, charakterystycznego dla wykonawców pieśni ludowych. Jak zauważył Jerzy Bartmiński, w śpiewie ludowym funkcjonuje szereg fonemów realizowanych inaczej niż w mowie, np. obniżenie artykulacji *i* w kierunku *e* (*cesowy*) [Bartmiński, 1973, s. 65–67]. Częstym zabiegiem stosowanym przez wykonawców utworów folklorystycznych jest również wprowadzanie nieumotywowanych zmian językowych dla uzyskania wymaganej zgodności

⁹ W niniejszej pracy powołuję się na opracowania Anny Basary [1959], M. Biolik [2014] i W. Doroszewskiego [1956].

rymujących wyrazów (np. *lescowy do podkowy*) [Bartmiński, 1973, s. 215–220]. Ponadto niektóre z podanych zjawisk fonetycznych są charakterystyczne dla sąsiednich gwar (*lypka, wisnia*), co znajduje uzasadnienie w źródłach pieśni ludowych, które nierzadko czerpały z dorobku pobliskich terenów, w tym przypadku Mazowsza, Kujaw czy chełmińskiego [Oracki, 1976, s. 85–87].

W świetle przedstawionych wyżej informacji pieśni ludowe dostarczają bogatego materiału gwarowego, reprezentowanego między innymi przez liczne i różnorodne nazwy drzew i krzewów. Interesująca jest przy tym znikoma ilość wariantywnych określeń zapożyczonych z języka niemieckiego, które są znaczącym elementem w słownictwie warmińsko-mazurskim, będącym pod silnym wpływem obcego substratu¹⁰. Zdecydowana większość nazw roślin w pieśniach ludowych to nazwy ogólnosłowiańskie, ogólnopolskie bądź ich polskie odpowiedniki gwarowe. Świadczy to bez wątpienia o silnym oporze leksyki botanicznej przed wprowadzeniem w jej obręb nieumotywowanych funkcjonalnie elementów obcojęzycznych. Nazwy roślin stanowią tym samym jeden z wykładników poczucia odmienności i zarazem jedności etnicznej, językowej i kulturowej, występujących wśród ludności posługującej się gwarami ostródzko-warmińsko-mazurskimi. Słownictwo wykorzystane w tekstach ludowych wykazuje dużo większą odporność na wpływy obce i tym samym mniejsze zróżnicowanie nazw botanicznych niż leksyka zbadana przez S. Dubisza. Sytuacja ta najprawdopodobniej wynika z wielowiekowej tradycji pieśni ludowej na Warmii i Mazurach, która pojawiła się tu już w okresie średniowiecza za pośrednictwem pierwszych polskich osadników, podczas gdy oddziaływanie czynnika niemieckiego nasiliło się na tych terenach dopiero w XVIII–XX wieku. Dodatkowym czynnikiem, który mógł wpłynąć na zachowanie polskiego charakteru tekstów folklorystycznych była funkcja, jaką pełniły one na Warmii i Mazurach. Pieśni ludowe były bowiem jednym z głównych narzędzi przeciwko germanizacji, służyły krzewieniu i podtrzymywaniu polskiej kultury i języka na terenach zagrożonych przez czynnik niemiecki. Kiedy ze szkół usunięto całkowicie język polski, a książki w ojczystym języku należały do rzadkości, wówczas pieśń ludowa ułatwiała zachowanie polskiej mowy i obyczaju. Mimo długoletniego oderwania opisywanych ziem od Macierzy oraz intensywnej germanizacji przetrwała nawet czasy hitlerowskie, zaświadczać o polskości mieszkańców tych ziem.

¹⁰ Badania nad nazwami roślin, będącymi wynikiem interferencji języka i dialektów niemieckich, przeprowadził S. Dubisz, podając liczne określenia wariantywne fitonimów, funkcjonujące wśród mieszkańców Warmii i Mazur, takie jak: *fiżel* ‘świerk’ niem. *Fichte*, *papla* ‘osika’ niem. *Pappel*, *tanne* ‘jodła’ niem. *Tanne* [1978, s. 233–245].

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW

SGOWM – STAMIROWSKA Zofia i in., red., 1987–2014, Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur, t. 1–6, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.

BIBLIOGRAFIA

- BARSKA-ANTOS Danuta, 1980, Słownictwo Warmii i Mazur: odzież, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- BARTMIŃSKI Jerzy, 1973, O języku folkloru, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- BASARA Anna, 1959, Studia fonetyczne z Warmii i Mazur. Konsonantyzm, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- BIEŃ-BIELSKA Hanna, 1959, Słownictwo Warmii i Mazur: wierzenia i obrzędy, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- BIOLIK Maria, 2000, Zapożyczenia z języka niemieckiego w tekstach stylizowanych na gwarę warmińską (na podstawie felietonów drukowanych w „Gazecie Olsztyńskiej” w latach 1925–1939), „Prace Językoznawcze”, 2, s. 5–33.
- BIOLIK Maria, 2014, Dialekt warmiński: fonetyka i fonologia, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- CHLUDZIŃSKA-ŚWIĄTECKA Jadwiga, 1972, Budowa słowotwórcza rzeczowników w gwarach Warmii i Mazur, „Prace Filologiczne”, 22, s. 159–289.
- CIENKOWSKI Witold, 1963, *Kadyk* – warmińsko-mazowiecka nazwa jałowca, „Poradnik Językowy”, 5–6, s. 221–226.
- DOROSZEWSKI Witold, KONECZNA Halina, POMIANOWSKA Wanda, 1956, Gwary Warmii i Mazur, w: Zdzisław Stieber, red., Konferencja Pomorska. Prace językoznawcze, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 129–141.
- DOROSZEWSKI Witold, red., 1963, Słownik języka polskiego, t. IV, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- DUBISZ Stanisław, 1972, O nazwach jodły w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich, „Poradnik Językowy”, 9, s. 526–531.
- DUBISZ Stanisław, 1977, Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.

- DUBISZ Stanisław, 1978, Elementy rodzime i obcojęzyczne w słownictwie gwar ostródzko-warmińsko-mazurskich, „Z Polskich Studiów Slawistycznych”, S. V, Warszawa, s. 233–245.
- DUBISZ Stanisław, 1990, Relikty bałtyckiego substratu językowego w nazewnictwie roślinnym gwar ostródzko-warmińsko-mazurskich, w: Michał Kondratiuk, red., Bałto-słowiańskie związki językowe, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław, s. 87–94.
- FALIŃSKA Barbara, 1952, Z gwary warmińskiej i mazurskiej. Terminologia uprawy i obróbki lnu, „Poradnik Językowy”, 1, s. 20–24.
- GAŚSIOROWSKI Józef, 1976, *Stoi lipa, lipuleczka*. Pieśni mazurskie przez Józefa Gaśniorowskiego w 1884 roku zebrane, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- GĘBIK Władysław, oprac., 1952, Pieśni ludowe Mazur i Warmii, Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Olsztyn.
- GIZEWIUSZ Gustaw, 2000, Pieśni ludu znad Górnej Drwęcy w parafiach ostródzkiej i kraplewskiej zbierane od 1836 do 1840 roku, Instytut im. Oskara Kolberga, Poznań.
- HARASIMOWICZ Irena, 1954, O niektórych elementach niemieckich w dialekcie ostródzkim, „Język Polski”, 4, s. 276–285.
- HORODYSKA Halina, 1958, Słownictwo Warmii i Mazur: hodowla, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- HORODYSKA Halina, 1963, Ze słownictwa gwar Warmii i Mazur. Hodowla, „Poradnik Językowy”, 2, s. 78–84.
- JUDYCKA Irmína, 1953, Z gwary warmińskiej i mazurskiej. Warmińskie nazwy narzędzi rolniczych, „Poradnik Językowy”, 6, s. 21–33.
- JUDYCKA Irmína, 1954, Typy zapożyczeń niemieckich w gwarach Warmii i Mazur, „Poradnik Językowy”, 8, s. 1–12.
- JUDYCKA Irmína, 1957, Nazwy narzędzi ornych w gwarach Pomorza Mazowieckiego, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 5, nr 2, s. 245–282.
- JUDYCKA Irmína, 1961a, Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach Pomorza Mazowieckiego: stan obecny, historia i związki z terenami przyległymi, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- JUDYCKA Irmína, 1961b, Nazwy roślin uprawnych w gwarach Pomorza Mazowieckiego, „Poradnik Językowy”, 8, s. 392–400.
- JUDYCKA Irmína, 1962a, Wykopywanie ziemniaków i pomieszczenia do ich przechowywania, „Poradnik Językowy”, 5–6, s. 408–416.

- JUDYCKA Irmína, 1962b, Badania słownictwa gwar Pomorza Mazowieckiego (sieczkarnia, kierat i ich czynności), „Poradnik Językowy”, 9–10, s. 244–251.
- JUDYCKA Irmína, 1963, Badania słownictwa gwar Pomorza Mazowieckiego. Sprzęt zboża i siana, młocka, czyszczenie ziarna, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- JURKOWSKI Eugeniusz, ŁAPIŃSKI Ireneusz, SZYMCZAK Mieczysław, Słownictwo Warmii i Mazur: stopnie pokrewieństwa, życie społeczne i zawody, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- KĘTRZYŃSKI Wojciech, 1988, O Mazurach, Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn.
- KOLBERG Oskar, 1966, Dzieła wszystkie, t. 40: Mazury Pruskie, red. Danuta Pawlak, Polskie Wydawnictwo Muzyczne – Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław.
- KOWALSKA Anna, 1997, Powiązania językowe obszaru Mazowsza z obszarem ostródzko-warmińsko-mazurskim, w: Henryka Sędziak, red., Tradycja badań dialektologicznych w Polsce. Księga referatów z sesji językoznawczej w Olsztynie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna, Olsztyn, s. 119–128.
- KRZYŻANIAK Barbara, PAWLAK Aleksander, 2002, Warmia i Mazury. Część I–V, Instytut Sztuki PAN, Warszawa.
- KUPISZEWSKI Władysław, WĘGIELEK-JANUSZEWSKA Zdzisława, 1959, Słownictwo Warmii i Mazur: astronomia ludowa, miary czasu i meteorologia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- ŁESIÓW Michał, 1955, Z gwary warmińskiej i mazurskiej, „Poradnik Językowy”, 3, s. 116–117.
- MAĆKIEWICZ Jolanta, 1991, Czy istnieją językowe wyznaczniki kultury morskiej?, w: Janusz Anusiewicz, Jerzy Bartmiński, red., Język a kultura, t. 1: Podstawowe pojęcia i problemy, Wiedza o Kulturze, Wrocław, s. 181–191.
- MARCZEWSKA Marzena, 2002, Drzewa w języku i kulturze, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- MOCARSKA-FALIŃSKA Barbara, 1959, Słownictwo Warmii i Mazur: uprawa i obróbka lnu, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- MOCARSKA-KOWALSKA Anna, 1963, Słownictwo Warmii i Mazur: rybołówstwo, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- NITSCH Kazimierz, 1907, Dialekty polskie Prus Wschodnich, „Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności”, t. III.

- NITSCH Kazimierz, MROZÓWNA Ewa, 1931, Mazowieckie wyrazy przyrodnicze. *Jegla = jodła, picea excelsa*’, „Lud Słowiański”, nr 2, s. 191–222.
- OKĘCKA-BROMKOWA Maria, 1966, *Śpiewa wiatr od jezior*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- ORACKI Tadeusz, 1976, *Rozmówiłbym kamień... Z dziejów literatury ludowej oraz piśmiennictwa regionalnego Warmii i Mazur w XIX i XX wieku*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- ORACKI Tadeusz, oprac., 1957, *Poezja ludowa Warmii i Mazur*, Pax, Warszawa.
- PERZOWA Henryka, 1997, Wyrazy pochodzenia niemieckiego w *Słowniku Gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. Adaptacja fleksyjna i słowotwórcza, w: Jadwiga Zieniukowa, red., *Obraz językowy słowiańskiego Pomorza i Łużyc. Pogranicza i kontakty językowe*, Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy, Warszawa, s. 329–344.
- POMIANOWSKA Wanda, 1951, *Z gwary warmińskiej i mazurskiej*, „Poradnik Językowy”, 1, s. 27.
- POPOWSKA-TABORSKA Hanna, 1991, Kaszubskie *jagła*, (*j)aglija* i pokrewne (z mapą), „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, CMVIII, „Prace Językoznawcze”, 95, s. 61–67.
- ROGOWSKA-CYBULSKA Ewa, 2005, *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na podstawie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- ROZWADOWSKI Jan Michał, 1912, O stosunku języków bałtyckich i słowiańskich, „Rocznik Sławistyczny”, 5, s. 19–20.
- SIATKOWSKI Janusz, 1958, *Słownictwo Warmii i Mazur: budownictwo i obróbka drewna*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- SIATKOWSKI Janusz, 1983, Interferencje językowe na Warmii i Mazurach, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, 21, s. 103–115.
- SŁAWSKI Franciszek, red., 2001, *Słownik prasłowiański*, t. VIII, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- SMYL Józef, 1965, *Nazwy ptaków w dialektach Warmii i Mazur*, „Prace Filologiczne”, 18, cz. 4, s. 227–230.
- SOBIESKI Marian, oprac., 1955, *Pieśni ludowe Warmii i Mazur*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne – Państwowy Instytut Sztuki, Kraków.
- SOBOLEWSKA Katarzyna, 2014, *Dialektolodzy na manowcach. O wpływie niemieckiego na gwary Warmii i Mazur*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, 21, z. 2, s. 93–103.

- STEFFEN August, 1931, Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji, nakł. Towarzystwa Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej w Niemczech, Poznań.
- STEFFEN Wiktor, 1984, Słownik warmiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- SYMONI-SULKOWSKA Jadwiga, 1958, Słownictwo Warmii i Mazur: transport i komunikacja, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- SZCZEŚNIAK Krystyna, 2014, *Kadyk*, czym jest i na jakich obszarach jest?, „Studia Rossica Gedanensia”, 1, s. 89–99.
- SZYFER Anna, 1963, Słownictwo zwierząt w gwarach Mazur i Warmii, „Rocznik Olsztyński”, 5, Olsztyn, s. 271–294.
- ŚCIEBORA Alina, 1971, Wymowa samogłosek nosowych w gwarach warmińskich i mazurskich, „Prace Filologiczne”, 21, s. 5–49.
- TYBORCZYK Jan, 1964, Południowa granica zasięgu wyrazu *kadyk* ‘jałowiec’, „Poradnik Językowy”, 6, s. 262–269.
- WÓJTOWICZ Janina, 1956, O tak zwanych „kaszubizmach” w gwarze Warmii i Mazur, „Poradnik Językowy”, 4, s. 145–148.
- ZDUŃSKA Helena, 1957, Spółgłoski wargowe i wargowo-zębowe palatalne w wygłosie na Warmii, Mazurach i Mazowszu, „Poradnik Językowy”, 2, s. 72–79.

Ewelina Lechocka

NAZWY GATUNKÓW DRZEW I KRZEWÓW ORAZ ICH DERYWATY W PIEŚNIACH LUDOWYCH Z WARMII I MAZUR

Streszczenie

Artykuł stanowi analizę nazw gatunków drzew i krzewów występujących w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur, pochodzących z przełomu XIX i XX wieku. Słownictwo wybrane z dziesięciu antologii warmińsko-mazurskich przedstawia bogaty materiał gwarowy: w badanych zbiorach pojawia się dwadzieścia sześć nazw gatunków drzew i krzewów. Są to: *brzoza, buk, cedr, cis, cyprys, dąb, glóg, grusza, jabłoń, jałowiec, jarzębina, jawor, jemiola, jesion, jodła, kalina, klon, leszczyna, lipa, olcha, osika, sosna, świerk, topola, wierzba i wiśnia*. Badaną leksykę roślinną, oprócz rzeczowników podstawowych, tworzą derywaty słowotwórcze, którymi są nazwy deminutywne i kolektywne oraz derywowane od rzeczowników leksemy przymiotnikowe określające przynależność gatunkową części rośliny oraz tworzywo, z jakiego dany przedmiot został wykonany. Niemal każda nazwa, oprócz wykazującej zazwyczaj przewagę formy ogólnopolskiej, przyjmuje również formy oboczne, reprezentujące gwarowe zjawiska fonetyczne, które stanowią główny przedmiot niniejszej analizy. Ponadto pieśni ludowe notują liczne określenia gwarowe gatunków drzew i krzewów, takie jak *choina, jegla, kadyk* i *osowa*, co potwierdza bogactwo i różnorodność w nazewnictwie roślin wśród mieszkańców Warmii i Mazur.

NAMES OF SPECIES OF TREES AND SHRUBS AND THE DERIVATIVES
IN FOLK SONGS FROM WARMIA AND MASURIA

Summary

This article is an analysis of names of species of trees and shrubs used in folk songs of Warmia and Masuria, which are dated from XIX and XX century. The names collected in ten Warmian and Masurian anthologies show varied material to study. In examined collection there are twenty-six names of trees and shrubs kinds used, i.e. *birch-tree*, *beech*, *cedar*, *yew*, *cypress*, *oak*, *hawthorn*, *pear*, *apple-tree*, *juniper*, *rowan*, *sycamore*, *mistletoe*, *ash*, *fir*, *viburnum*, *maple*, *hazel*, *linden*, *alder*, *aspen*, *pine*, *spruce*, *poplar*, *willow*, *cherry-tree*. The researched lexis, except for basic nouns, is created by formative derivatives, which are diminutive and collective names and deriving from substantives – adjectival lexemes describing species' connection to part of plant and material, which specific object is made of. Almost every name, except for prevailing nationwide form, assumes bypass forms, representing dialectal phonetic phenomenon, which is the main purpose of this analysis. Moreover folk songs mention numerous dialectic terms for names of trees and shrubs species, which confirms variety in naming plants by inhabitants of Warmia and Masuria.